

الله أكبر
الله أكبر
الله أكبر

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد تاریخ (ایران در دوره اسلامی)

«رابطه ملا محمدباقر سبزواری با حکومت صفوی در اندیشه و عمل»

مسلم سلیمانی‌یان

استاد راهنما:

دکتر سیدهاشم آقاجری

آذر 1388

به نام خدا

تاییدیه اعضای هیات داوران در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه کارشناسی ارشد آقای مسلم سلیمانی یان

تحت عنوان « رابطه محقق سبزواری با حکومت صفوی در اندیشه و عمل » را از نظر فرم و

محتوا بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کند.

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضا
۱- استاد راهنما	دکتر سید هاشم آقاجری	استادیار	
۲- استاد مشاور	دکتر محمد حسن رازنهان	استادیار	
۳- استاد ناظر	دکتر مهدی فراهانی منفرد	دانشیار	
۴- استاد ناظر	دکتر سید محمد حسین منظورالاجداد	استادیار	
۵- نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر سید محمد حسین منظورالاجداد	استادیار	

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده 1: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله)ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده 2: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

رشته تاریخ ایران اسلامی رساله دکتری نگارنده در / «کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد ادبیات علوم انسانی در دانشکده 1388 است که در سال دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری از آن دفاع شده است.» ، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر محمدحسن رازنهان

ماده 3: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

به عنوان خسارت به دانشگاه ماده 4: در صورت عدم رعایت ماده 3، 50% بهای شمارگان چاپ شده را تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده 5: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده 4 را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده 6: اینجانب مسلم سلیمانی یان دانشجوی رشته تاریخ ایران اسلامی مقطع کارشناسی ارشد

تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم

نام و نام خانوادگی: مسلم سلیمانی یان

تاریخ و امضا:

آیین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده 1- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده 2- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده 3- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای) نمایشنامه دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود. ماده 4- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره های ملی، منطقه ای و بین المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح های تحقیقاتی دانشگاه می باشد، باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیردماده 5- این آیین نامه در 5 ماده و یک تبصره در تاریخ 87/4/1 در شورای پژوهشی و در تاریخ 87/4/23 در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ 87/7/15 شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم الاجرا است

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد تاریخ (ایران در دوره اسلامی)

«رابطه ملا محمدباقر سبزواری با حکومت صفوی در اندیشه و عمل»

مسلم سلیمانی‌یان

استاد راهنما:

دکتر سیدهاشم آفاجری

استاد مشاور:

دکتر محمد حسن رازننهان

تشکر و قدردانی

خدای را سپاس می گویم به خاطر مهربانی بی حدش که کمک کرد تا مرحله دیگر از تلاش در راه کسب علم را طی کنم.

بر خود لازم می دانم که از زحمات کسانی که در این راه مرا یاری کردند تشکر نمایم. در ابتدا از استاد بزرگوارم جناب آقای سید هاشم آقاجری نهایت سپاس را دارم که با راهنمایی های عالمانه خویش در تهیه این مجموعه مرا یاری و هدایت نمودند، همچنین از جناب آقای محمد حسن رازنهران که به عنوان استاد مشاور قبول زحمت فرمودند و با رهنمودهای ارزنده و به جایشان مرا در این امر یاری نمودند، تشکر و قدردانی داشته باشم. از اساتید ارجمند جناب آقای سید محمد حسین منظور الاجداد و جناب آقای دکتر مهدی فرهانی که به عنوان اساتید ناظر مرا در این تحقیق همراهی نمودند تشکر و قدر دانی می نمایم.

تقدیم

به دستان پدرم

به چشمان مادرم

و

قدم مبارک همسرم

چکیده

فقه سیاسی شیعه در عصر حیات ائمه، حکومت‌های عصر را نامشروع می‌دانست و این اندیشه بعد از غیبت نیز تداوم پیدا کرد.

با یک بررسی مفصل و همه جانبه از افکار و آراء و اندیشه های محقق سبزواری می توان گفت وی به رغم استفاده از اندیشه های سیاسی- اجتماعی پیشین (اندیشه های یونانی، ایرانی شهری و شریعت- نامه ای) اندیشه ای را شکل داد که می توان از آن به اندیشه اصلاحی نام برد. وی حکومت های عصر را به حکومت های عادل و جائز طبقه بندی می کند و حکومت صفویه را در ذیل حکومت عادل قرار می دهد و سلطنت آنها را مشروع و همکاری با آنها را جهت اعاده حق، اجرای امر به معروف و نهی از منکر بر خود لازم می داند. علی رغم اینکه وی به حق انحصاری ائمه معصومین (ع) در حکومت و ولایت معتقد بوده است به سلطنت صفوی گردن نهاده و حتی بعضاً مخالفت با آن را نامشروع قلمداد می نمود و حفظ و حراست از آن را مقوله ای ضروری می دانست و سعی می کند از ظرفیتهای بوجود آمده در آن عصر استفاده کند و تا جائیکه برای او مقدور است رفتارهای دینی را در جامعه ترویج کند. تاکید بر این عمل را می توان در اندیشه و آثار وی مشاهده کرد، همانگونه که پادشاه را موظف می سازد تا زیر نظر علمائی که وی ویژگی آنها را مشخص می کند به انجام وظایف بپردازد. او به عنوان یک صاحب نظر فقه سیاسی شیعه، تامل در تبیین وظایف متقابل دولت و شهروندان را به طور جدی در دستور کار فکری خود قرار می دهد و همانگونه که دیده می شود در تمام مباحث وی در کنار هر حقی تکلیفی قرار داده شده است.

واژگان کلیدی: محقق سبزواری ، حکومت صفویان، مشروعیت، اندیشه سیاسی، اندیشه

فقهی

فهرست

1	مقدمه و کلیات تحقیق
2	1- مقدمه
3	2- کلیات تحقیق
3	1-2- تعریف مساله
4	2-2- سوالات تحقیق
5	2-3- فرضیه ها
5	2-4- سابقه و ضرورت تحقیق
6	2-5- روش انجام تحقیق و تحلیل اطلاعات
6	3- معرفی و نقد منابع
7	1-3- منابع تاریخ نگارانه
8	2-3- منابع غیرتاریخ نگارانه
10	3-3- تحقیقات جدید
11	فصل اول: محقق سبزواری و روزگار او
12	1-1- زندگانی محقق سبزواری
14	2-1- مقام و موقعیت علمی و اخلاقی محقق سبزواری
16	3-1- اساتید محقق
19	4-1- شاگردان محقق
21	5-1- آثار محقق
22	الف- آثار فقهی
26	ب- سیاست و آیین کشورداری
27	ج- آثار فلسفی
28	د- دعاها
29	ه- سایر آثار
29	6-1- وفات محقق سبزواری

31	فصل دوم: رابطه محقق سبزواری با حکومت صفوی
32	1-2- پیشینه ای از تاریخ سیاسی شیعه
35	2-2- رابطه محقق سبزواری با حکومت صفوی
39	3-2- سلاطین معاصر محقق سبزواری
44	4-2- علما در تعامل با سلطنت
49	5-2- چالش اخباری- اصولی
56	6-2- منشاء قدرت صفویان از دیدگاه محقق سبزواری
59	7-2- حفظ و تغییر نظام اجتماعی از دیدگاه محقق سبزواری
62	8-2- صفویان از نگاه محقق سبزواری
67	فصل سوم: سیری در اندیشه سیاسی محقق
68	1-3- اندیشه های سیاسی محقق سبزواری
70	2-3- نیاز به حکومت
73	3-3- مشروعیت بخشی به حکومت صفوی از دیدگاه محقق سبزواری
79	4-3- عدالت از نظر محقق سبزواری
85	5-3- علل زوال حکومت از دیدگاه سبزواری
88	6-3- طبقه بندی علما از نگاه سبزواری
91	7-3- دینداری و اخلاق پادشاه
94	فصل چهارم: اندیشه فقهی محقق سبزواری
95	1-4- نگاه اجمالی به فقه سیاسی شیعه
97	2-4- مراحل چهار گانه تطور فقه سیاسی شیعه
101	3-4- مسأله خراج
105	4-4- مسأله نماز جمعه
109	5-4- خمس
111	6-4- مسأله جهاد

116.....	7-4- امر به معروف و نهی از منکر.....
121.....	8-4- قضاوت.....
126.....	نتیجه.....
129.....	منابع و مأخذ.....
137.....	چکیده انگلیسی.....

مقدمه و

کلیات تحقیق

مطالعات تاریخی در باب نهاد دینی نشان می دهد که نهاد شیعی در دوره ی قبل از دولت صفویه در ایران استقرار نداشت. وقتی دولت صفوی تأسیس شد فقها و علمای شیعی بسیاری در خارج از ایران بودند در سرزمینهای عربی در عراق و جبل عامل به سر می بردند مناطقی بودند که از قرن چهارم تا دهم، به عنوان کانون تشیع قرار داشتند و علمایی مانند علامه حلی هم که به ایران آمد از این مناطق برخاسته بود.

به قدرت گرفتن حاکمیت از سوی صفویان را باید یکی از مهمترین مراحل تحول در اندیشه سیاسی شیعه به حساب آورد، زیرا که مهمترین وجه این دوران ورود عملی بسیاری از علما به صحنه سیاست و همکاری تام و تمام با حکام وقت بود، البته قابل ذکر است که هیچگاه در تاریخ گذشته ایران نسبت تباین و تضاد میان دین و دولت برقرار نبوده است بلکه همیشه میان سیاست و مذهب نسبت مستقیم و مثبت و معناداری وجود داشته است. صفویه با داشتن و ایجاد مرزهای مستقل و ارتش منسجم و همچنین با رسمی کردن مذهب تشیع تمامی مشخصات یک امپراتوری را دارا می باشد و اگر در کنار این ویژگی ها، حمایت علما از صفویه را نیز به حساب آوریم آنگاه دولت صفویه به عنوان یک دولت مقتدر در سیاست آن روز بخوبی مشخص خواهد گردید، حکومتی که به خوبی می تواند در محدوده مرزهایش امنیت و تمرکز بوجود آورد یعنی دو چیزی که علمای شیعه به آن نیازمند بودند. به همین دلیل تمایل علما به سمت حکومت صفویه می تواند قابل فهم باشد. از طرف دیگر تأکید ویژه صفویه بر تشیع و بر سیادت این خاندن و نسبت شان با ائمه معصومین (ع) گرایش مردمی به این حکومت را افزایش می دهد، در نتیجه پادشاهی صفویه بر حمایت از آل علی و تکیه بر ولایت امام علی (ع) گر چه می تواند به عنوان عکس العملی سیاسی در برابر عثمانی تلقی شود، اما این تأکید زمینه را جهت تمایل علما به صفویه مناسب تر می کرد، بطوریکه حتی در مبارزات سیاسی علیه عثمانی، علما

به صحنه آمدند و فتاوی جهادیه و تکفیر علیه عثمانی صادر نمودند که کتبی مانند نفحات الاهیوت، النصوص و الاشارات از آن جمله اند که در این کتب سعی شده است که این مبارزات سیاسی را تبدیل به مبارزات مذهبی بنمایند.

اما در باب رابطه روحانیت با دولت صفویه در اواخر سده دهم و یازدهم هجری قمری تفاوت عمده ای در این رابطه نسبت به سایر دوره های قبل از آن دیده می شود. در سده دهم نقش علمای مهاجر به ویژه کرکی و پس از او دیگر علمای مهاجر اهمیت داشتند. اما در سده یازدهم و دوازدهم از میزان و اهمیت این گروه ها کاسته شد و رفته رفته نسل علمای شیعی که عموماً ایرانی و فارسی زبان بودند، عناصر اصلی نهاد دینی ایران راتشکیل دادند گرچه هنوز عناصر مهاجر جبل - عاملی و بحرین در این قدرت سهیم بودند .

از میان علمای ایرانی مؤثر در دربار صفویه ما ملامحمد باقر سبزواری معروف به محقق سبزواری را برگزیده ایم و سعی برآن داریم که ارتباط وی را بعنوان یک عالم درگیر در سیاست تشریح نماییم تا گوشه ای هر چند کوچک از ارتباط روحانیت را با دولت صفویه شرح داده باشیم.

2- کلیات تحقیق

2-1- تعریف مساله

در گستره تاریخ ایران پس از اسلام و روی کار آمدن صفویان (1135- 907، 1501-1722) سرآغاز یک رشته دگرگونی های در خور توجه در زمینه های گوناگون سیاسی، دینی، اقتصادی و اجتماعی بود. فرمانروایی صفویان دگرگونی چشمگیری در بستر مذهبی ایران پدید آورد و با رسمیت یافتن مذهب تشیع ساختاری تازه بر بنیاد آموزه های شیعی ارائه داد که در این ساختار تازه نهاد دینی تشیع، علمای

شیعی در ایران آموزش یافتند و پس از چندی سلسله علمای ایرانی را به وجود آوردند و در این عرصه با شتاب چشمگیری به تکاپو پرداختند.

محقق سبزواری (1090-1017) یکی از علمای برآمده در این دوره بود که تحت تأثیر عواملی چند به بیان اندیشه های سیاسی و اخلاق کشورداری و همچنین نظریه پیوند (دین و سیاست) می پردازد. در بررسی عوامل موثر بر اندیشه سیاسی یک متفکر ضمن توجه به ابعاد شخصی زندگی او، لازم است به اوضاع و احوال معاصر او نیز پرداخته شود.

آراء متفکران سیاسی و از جمله تفسیر آنها از رابطه دین و سیاست با اوضاع جامعه ای که در آن زندگی می کنند ارتباط دارد. به عبارت دیگر اندیشه سیاسی یک امر صرفاً انتزاعی و دور از واقعیت عینی نیست، لذا می توان انتظار داشت که وقوع تحول در اوضاع جامعه ای بر اندیشه های سیاسی در آن اثر می گذارد، ضمن اینکه در برخی موارد نیز از آن تأثیر می پذیرد.

2-2- سوالات تحقیق

1 - رابطه محقق سبزواری با سلطنت صفوی چگونه بوده است ؟

2 - بین فقه سیاسی و اندیشه سیاسی محقق سبزواری چه ارتباطی وجود داشته است و عوامل

موثر بر آن چه بوده است؟

2-3- فرضیه ها

1- محقق سبزواری با سلطنت صفوی رابطه بسیار نزدیکی داشته و جزء آن دسته از عالمانی بوده است که سلطنت شاه صفوی را در دوران غیبت مشروع می دانسته و از این نظریه سیاسی پیروی می کرده است .

2- محقق سبزواری در فقه سیاسی تمام حکومت های عهد غیبت را نامشروع میدانند و هیچ حکومتی را بجز حکومت امام معصوم مشروع نمیدانند اما فلسفه سیاسی و حکمت عملی او آنچنان است که گویا حکومت صفویان و شاه صفوی را پذیرفته و بدان مشروعیت می بخشد.

2-4- سابقه و ضرورت تحقیق

در باره زندگی و سوابق سیاسی، فقهی محقق سبزواری ، تاکنون پژوهشی مستقل و همه جانبه چه در ایران و چه در خارج از ایران صورت نگرفته است. با توجه به اینکه در این زمینه در برخی پژوهش ها مانند پژوهش آقای دکتر هاشم آقاجری در مقدمه ای بر مناسبات دین و دولت در عصر صفوی به طور ضمنی مطالعاتی صورت گرفته است اما تا کنون تحقیقی مستقل و مشروحی انجام نشده است اهمیت اندیشه سیاسی سبزواری از این لحاظ قابل بررسی است که سبزواری متعلق به آغاز دوره ای از تاریخ اندیشه سیاسی- دینی در تفکر ایرانی است که با توجه به تاثیراتی که از شرایط اجتماعی، سیاسی، دینی زمان خود گرفته است موجب پدید آمدن مسائلی در عرصه فکر و اندیشه سیاسی، مذهبی گردیده که به تبع آن حرکت و موضع گیری گروهی از علماء و فقها را برانگیخته است.

2-5- روش انجام تحقیق و تحلیل اطلاعات

تحقیق حاضر به دنبال این است که با مطالعه و بررسی توصیفی و تحلیلی اندیشه های محقق سبزواری بتواند تا حد امکان کاستی های موجود در شناخت شخصیت و افکار محقق سبزواری را برطرف کرده و به واسطه آن به تدوین گوشه هایی از تاریخ اندیشه سیاسی شیعه کمک نماید. آشکار است که پژوهش حاضر با محدودیت هایی روبه رو است، زیرا بررسی و تحلیل آراء سیاسی همه متفکران دینی مسلمان از صدر اسلام تاکنون به منظور یافتن عوامل موثر در تفاسیر و تعبیر آنها در یک تحقیق نا ممکن است.

3- معرفی و نقد منابع

در مبحث «نقد و بررسی منابع» مربوط به منابع رساله، تلاش شده است فقط منابعی که دارای اطلاعات بیشتری درارتباط با موضوع دارند مورد تحلیل قرار گیرند و البته منابع دیگری نیز هستند که اطلاعات موجود در آنها به لحاظ کمیت چندان مورد توجه نیستند و لذا به جهت خودداری از تطویل این مبحث از بررسی آنها خودداری شده است. بدیهی است که لازمه پژوهش درباره هر موضوعی وجود منابع لازم و کافی در مورد آن موضوع است. قلت منابع از یک طرف و کیفیت بهره گیری از آنها از طرف دیگر، در حاصل تحقیق نتیجه قطعی دارد. بعضی از مقاطع دوره صفویه نیز همچون بعضی مقاطع دیگر از تاریخ ایران دارای منابع فراوان می باشد، اما موضوع و مقطع مورد تحقیق نگارنده متأسفانه به علت کمبود منابع مربوط، کمتر مورد عنایت محققین قرار داشته است. با این حال نگارنده کار خود را با همان چند منبع اندک آغاز کرد. اما در ضمن کار به اطلاعات مفیدی نیز در منابع دیگر دست یافت که اثر مزبور را قوام بیشتری بخشید.

3-1-1- منابع تاریخ نگارانه

3-1-1- عباس نامه:

عباس نامه اثر میرزا محمد طاهر وحید قزوینی است که مورخ مجلس نویس و شاعر شاه عباس دوم بود، وی در عهد شاه سلیمان نیز مدتی عهده دار مقام وزارت بوده است. این اثر حوادث سالهای 1052 هجری قمری یعنی سال جلوس عباس دوم تا سال 1073 هجری قمری که چهار سال قبل از فوت این پادشاه است را در بر می‌گیرد، و چون عمده فعالیت های محقق سبزواری نیز در این محدوده زمانی بوده است بنابراین این اثر از بهترین منابع برای این دوره است که مورد استفاده قرار گرفته است.

3-1-2- وقایع السنین و الاعوام:

این کتاب تألیف مرحوم سید عبدالحسین خاتون‌آبادی است. کتاب مزبور تاریخ عمومی است که از ابتدای خلقت شروع شده و تا سال 1195 ه.ق. ادامه می‌یابد. مورخ مذکور از بزرگان اوایل سده دوازدهم هجری است و ولادتش به سال 1039 و وفاتش به سال 1105 بود نگارنده آن کوشیده است وقایع مهم را از قلم نینداخته و تاریخ ها را تا اندازه‌ای دقیق ذکر کند. همچنین از آنجا که نگارنده آن بیشتر دوره حیات خود را در طول پادشاهی شاه سلیمان سپری نموده است و تا اندازه‌ای نیز به سبب اینکه به مدت چهل سال در نزد محقق سبزواری شاگردی می‌کرد، توانسته است اطلاعات دقیقتری را به دست دهد و لذا از منابع اصلی دوره مورد بحث می‌باشد. نگارنده نیز از کتاب مزبور در تألیف رساله خود بهره بسیار برده و تمام مطالب نقادانه مورد استفاده قرار گرفته است.

3-1-3 تذکره نصرآبادی:

این کتاب تألیف میرزا محمد طاهر نصرآبادی است و مشتمل بر شرح حال و آثار قریب هزار شاعر عصر صفوی است که با تصحیح و مقابله مرحوم وحید دستگردی به چاپ رسیده است. زمان تألیف این کتاب مربوط به دوره پادشاهی شاه سلیمان است. البته از آنجایی که این کتاب نوعاً تذکره شعرا است، لذا روایات صریح تاریخی در آن چندان به چشم نمی‌خورد. اما از لابلای اشعار مذکور در آن می‌توان مطالب زیادی را استنباط و متوجه شد. در کتاب مذکور نویسنده شرح حال محقق سبزواری را در میان شعرا ذکر کرده و ابیاتی را نیز به وی نسبت داده و نقل نموده است.

3-2-2- منابع غیرتاریخ نگارانه

سفرنامه ها

آنچه مسلم است آثار سفرنامه نویسان خارجی، چه آن دسته که تاجر و سیاح بوده اند و چه آن دسته که برای ماموریتی سیاسی و مذهبی به ایران آمده بودند، به دلیل دقت فوق العاده آنان از اهمیت فراوانی در مطالعه تاریخ ایران برخوردار می‌باشد. از خصوصیات این دسته از منابع آن است که نویسندگان آنها چون از نگاه بیرونی به مسائل و رویدادها می‌نگریستند بسیاری از مسائل که از دید نویسندگان معاصر آن دوره کم اهمیت و یا بی اهمیت بود از دید آنان قابل توجه بوده و در آثارشان به آنها پرداخته اند، در پژوهش حاضر از این منابع تا حدودی مورد توجه و استفاده قرار گرفته شده است

3-2-1- سفرنامه شاردن

در میان سفرنامه های اروپایی، سفرنامه ژان شاردن جایگاه ویژه و متمایزی دارد این تمایز را می‌توان در دقت نظر، کنجکاوی موشکافانه، توانایی علمی و وسعت معلومات او در گردآوری اطلاعات مختلف